

KÉT PROTESTÁNS MEDIKUS OROSZORSZÁGI KARRIERJE

(Peken Keresztély és fia, Mátyás orvostörténeti jelentősége)

A magyar és az orosz kutatók egyetértenek abban, hogy a 18. század (1815-ig, a Szent Szövetség rendszerének létrejöttéig) a két ország közötti kontaktusok jelentős élénkülését hozta. A kapcsolatok számának növekedése, intenzitása bizonyíthatóan összefüggésben állt az európai felvilágosult abszolutista államok „nyitottabb” kormányzati politikájával, a nemzetközi kapcsolatok új trendjeivel. A fenti időszakban ugyanis a Habsburg Birodalom „elidegeníthetetlen” részét képező Magyar Királyság és az európai nagyhatalommá vált Oroszország viszonyát nem terhelték nemzetközi konfrontációk. Váradi-Sternberg János (1924–1992) kutatásai jól bizonyították, hogy a Rákóczi-szabadságharc (bukása ellenére is!) miként adott lökést, messze ható impulzusokat az egymás közti érintkezések legkülönbözőbb területein.¹ Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a felemelkedő, európai nagyhatalommá váló Oroszországnak égető szüksége volt katonai és polgári szakemberekre, orvosokra, magasán kvalifikált pedagógusokra, tudósokra. Ezzel magyarázható, hogy a hazainál nagyobb vallási türelmet tanúsító cári birodalom szívesen fogadott állami szolgálatba magyar („hungarus”) származású, a katolikus egyház által itthon gyakorta üldözött protestáns értelmiségieket (köztük reformátusokat, evangélikusokat és unitáriusokat egyaránt), akik a felekezeti tolerancia, tudományos ambícióik valóra váltása, a gyorsabb szakmai karrier és a nagyobb anyagi elismerés reményében telepedtek át „Észak Velencéjébe”. Vonzó volt számukra az is, hogy az orosz hatóságok kedvező munkafeltételeket biztosítottak számukra, nem akadályozták őket hitelveik gyakorlásában, és nem várták el tőlük a pravoszláv vallásra való áttérést.²

Minden bizonnyal a fenti tényezőknek döntő szerepük volt abban, hogy a nyugat-európai egyetemeken végzett református és evangélikus orvosok közül jó néhányan Oroszországban keresték boldogulásukat, mivel tisztában voltak azzal, hogy a vármegyék többségében katolikus vezetői nem szívesen alkalmaztak protestáns felekezeti orvosokat, annak ellenére, hogy az 1781. évi vallási türelmi rendelet kibocsátása óta ez elvileg semmilyen akadályba nem ütközött. Ennek igazolására a továbbiakban – tanulmányunk terjedelmi keretei között – arra teszünk kísérletet, hogy felidézük két magyar származású orvos pályaképét, akik a 18. század második felében Oroszországban telepedtek le, és ott maradandó életművet hagytak maguk után.

Peken Keresztély (1730–1779)

A pétervári Orvosi Kollégium (az Egészségügyi Minisztérium jogelődje) titkáráként és az első orosz gyógyszerkönyv („Pharmacopoea Rossica”) szerzőjeként ismert Peken Keresztély (Christian) 1730-ban, a felvidéki Rozsnyó (Rožnava) városában tősgyökeres orvosi családban született.³ Édesapja, a lutheránus vallású idősebb Peken Keresztély 1721-től Gömör vármegye főorvosaként dolgozott, és a 18. századi magyar művelődéstörténetben kimagasló jelentőségű Fukker, valamint a Hambacher orvosdinasztiákkal állt közeli rokonságban. Amikor 1739-ben pestis pusztított végig a felvidéki városokon, a nagy tudású főorvosnak döntő érdeme volt abban, hogy a szörnyű járvány – a bevezetett karantén és vesztegár miatt – csak kevés áldozatot sze-

dett.⁴

Az ifjú Peken tizenhét évesen, a rozsnyói gimnázium elvégzésekor veszítette el édesapját,⁵ majd egy évig gyámja, Karner Mátyás Dobsina melletti vörösréz bányájában írnokoskodott. Mivel ez a munka nem elégítette ki, és orvosi tanulmányokat kívánt folytatni, ezért 1748 tavaszán kérelemmel fordult a pozsonyi helytartótanács-hoz, hogy a szászországi Wittenbergbe utazhasson „nyelvtudás, valamint más tisztos és hasznos ismeretek szerzése céljából”.⁶ A helytartótanács akceptálta a kérelmező indokait és a hozzácsatolt vármegyei felterjesztést, ezért 1748. június 5-én egy évre érvényes útlevelet állított ki Peken Keresztély számára.⁷

Az ifjú Peken 1748 szeptemberében iratkozott be a wittenbergi univerzitás orvosi karára, majd két szemeszter elvégzése után hazatért szülővárosába. Tanulmányai folytatása céljából 1749. augusztus elsején ismét útlevéért folyamodott a helytartótanács-hoz, amely pártolólág terjesztette fel kérelmét a királynőhöz.⁸ Mária Terézia (1740–1780) szeptember 30-án járult hozzá a kérelem teljesítéséhez, azzal a kitételrel, hogy amennyiben Peken egy évnél tovább szándékozik külföldön maradni, újabb folyamodványt köteles benyújtani.⁹

Peken Keresztély 1751-ig folytatott orvosi és matematikai tanulmányokat Jénában, Halléban és Wittenbergben,¹⁰ majd az év szeptember 25-én védte meg doktori disszertációját, amely a vértolulás problémájával foglalkozott.¹¹ Október 8-án tért vissza Magyarországra, és még abban az esztendőben Gömör vármegye főorvosává, a korabeli terminológia szerint „fizikusává” nevezték ki.¹² Ezt az állást azonban csak másfél évig töltötte be, mivel a protestáns felekezetű orvos – pontosan nem ismert okok miatt – összeütközésbe került a vármegye többségében katolikus vezetőivel. Ezért 1753. június 18-án Peken azzal a kérelemmel fordult a helytartótanács-hoz, hogy engedélyezze számára az Oroszországba való kiutazást. Beadványában arra hivatkozott, hogy Pétervárott matematikai stúdiumokat szeretne folytatni. Erre kiváló lehetősége lenne, mivel nagybátyja, Fukker Mátyás pétervári rendőrfőnök meghívta és a szükséges költségeket biztosítaná számára.¹³ A helytartótanács még az év nyarán engedélyezte Peken Oroszországba történő utazását, és lehetővé tette, hogy Pétervárott három évig maradhasson matematikai tanulmányok folytatása céljából.¹⁴

Peken Keresztély 1755 őszén érkezett Pétervárra, és mint csapatorvos november 18-án lépett be az orosz katonai egészségügyi szolgálatba.¹⁵ Alig egy évvel később, 1756. december 6-án már ő hívta meg katonarvosnak Pétervárra sógorát, Hambacher Sámuelet, aki azután 28 évig szolgált a cári birodalomban. E meghívólevél tanúsága szerint, mielőtt alorvosi kinevezését megkapta volna, vizsgát kellett tennie az Orvosi Kancellária (Megyicinszkaja Kanceljarija) bizottsága előtt anatómiából, élettanból és általános orvostanból, hogy jól ismeri-e Herman Boerhaave (1668–1738), Albrecht von Haller (1708–1777) és Gerard van Swieten (1700–1772) munkásságának tudományos eredményeit.¹⁶ Ezt követően évi hatszáz rubeles fizetéssel Pétervárott csapatorvossá nevezték ki, majd 1756. szeptember 17-én hadosztályorvosi beosztásba, Moszkvába helyezték át.¹⁷

1759. december 31-én Peken Keresztélyt a pétervári katonai kórház főorvosává léptették elő J. A. Poletyika helyére.¹⁸ Ebben nagy szerepe volt I. Erzsébet (1741–1761) cárnő házi orvosának és az Orvosi Kancellária vezetőjének, Pavel Zaharjevics Kondoidének, aki nagyra becsülte Peken képességeit, és mindvégig támogatta szakmai előmenetelében. Az ő javaslatára nevezték ki 1760. szeptember 30-án Peket a nemesi ifjak kadétintézetének főorvosává.¹⁹ Itteni állása lehetővé tette számára a tudományos munkával való foglalkozást is: 1761-ben fogott hozzá a „Házi gyógykezelő, avagy a

gyógyítás egyszerű módja” (Domasnyij lecsebnjik, ili prosztoj szposzob lecsenyija) című művének megírásához, amely a 18. század utolsó harmadában az egyik legnépszerűbb orvosi mű lett Oroszországban, amit az is bizonyít, hogy három évtized alatt öt kiadást élt meg.

Peken karrierjének fontos állomását jelentette II. Katalin (1762–1796) cárnő 1763. november 12-ei rendelete, amely a „hungarus” származású orvost az újonnan megszervezett Orvosi Kollégium tudományos titkárává és egyúttal kollégiumi tanácsossá nevezte ki, évi illetményét pedig további négyszáz rubellel felemelte.²⁰ Az Orvosi Kollégium titkáraként Peken az orosz tudományos élet egyik ismert személyiségévé vált, akinek 1765-ben fontos szerepe volt a Szabad Gazdasági Társaság létrehozásában. A „Trudi Volnogo Ekonomicseszko go Obscsesztva” kiadványsorozat első kötetében, 1765-ben tízoldalas cikket közölt „A köznép lakásainak építéséről” (O sztrojenyii zsilih pokojev dlja proszto go naroda) címmel. A felvilágosító jellegű cikket Peken azzal a szándékkal jelentette meg, hogy felhívja az orosz hatóságok figyelmét a falusi nép lakásviszonyainak elmaradottságára, a környezethigiéniai problémákra. A kiváló orvos véleménye szerint nemzetgazdaságilag helytelen dolog az egészségre káros, nyirkos, nehezen fűthető, rosszul szellőztethető, többnyire kémény nélküli parasztházak építése. Az ilyen hibás „takarékosággal”, fukarsággal csak azt érik el a földesurak, hogy jobbágyaik már fiatalon megbetegszenek, és korán meghalnak, amiből lényegesen nagyobb káruk származik a földbirtokosoknak, mint ha jó lakásokat építtetnének. Embertelenség és kegyetlenség ugyanis – vallotta Peken Keresztély – valamelyes „anyagi megtakarítás” kedvéért korszerűtlenül megépített, egészségtelen kunyhókban való életre kényszeríteni a falvak népét.²¹ Az Orvosi Kollégium felkérésére és a Szabad Gazdasági Társaság támogatásával azzal a céllal jelent meg 1765-ben Peken „Házi gyógykezelő” című munkája, hogy a távoli kormányzóságokban élő nép számára hasznos és közérthető orvosi ismereteket, gyakorlati útmutatásokat nyújtson a járványok, illetve a népbetegségek elleni védekezésben. „Művem megírásakor az a szándék vezérelt – írja Peken –, hogy bemutassam az egyszerű embereknek, miként tudnak önmagukon segíteni hideglelés, magas láz, kólika és más hasonló betegségek esetén.”²² A könyv írója azt is feladatául tűzte ki, hogy „kellőképpen megvilágítsa, miként őrizhetik meg az emberek egészségüket..., és betegség esetén milyen módon segíthetnek önmagukon, olyan településeken, ahol nem mindig könnyű orvost találni”.²³

A 13 fejezetre és függelékre tagolódó „Házi gyógykezelő” bevezető része általános áttekintést ad a kiegyensúlyozott, erkölcsös életvitel és a lelki nyugalom fontosságáról, a helyes táplálkozás szükségességéről, a rossz lakáskörülmények, a dohos és nyirkos levegő ártalmairól, a higiénia és az emberi test tisztán tartásának elengedhetetlen voltáról. Peken önálló fejezetekben ismerteti a leggyakoribb betegségek, köztük a hidegrázás, a torok-, tüdő-, vastagbél-, máj- és vesegyulladás tüneteit, a gyomor-, bél- és epebántalmak fajtáit, amelyekre praktikus, házi körülmények között is alkalmazható gyógymódokat javasol.²⁴ Minden bizonnyal rendkívül hasznosak lehettek a szerző arra vonatkozó tanácsai, miként csökkenthető a beteg láza és szomjúságérzete, hogyan javítható étvágytalansága, és mely gyógyfüvek használata ajánlatos.²⁵ A további fejezetek az orrvérzés, a fejfájás, a viszketés, a női és gyermekbetegségek otthoni gyógyítási lehetőségeit, majd végezetül a könyv a házipatika legszükségesebb tartozékait sorolja fel.²⁶

Peken munkája, amely a 18. század utolsó harmadában öt kiadást ért meg (1765-ben, 1766-ban, 1768-ban, 1787-ben és 1793-ban), az egyik legismertebb nép-

szerűsítő orvosi munkának számított, mivel az általános higiénia, a prevenció és a legalapvetőbb gyógyszerek (gyógyfüvek stb.) kérdéseit közérthető módon tárta az olvasók elé. A szerző ezen műve teremtette meg Oroszországban az úgynevezett lecebnyik műfaját, amelyre könyve maradandó hatást gyakorolt. Ezt bizonyítják a később megjelent hasonló témájú kiadványok, köztük az „Új házi gyógykezelő” (Novij domasnyij lecebnyik)²⁷ és az 1799-ben kiadott híres „Falusi tükör” (Gyerevenszkoje zerkalo).

Peken Keresztély másik híres munkája 1766-ban látott napvilágot „A himlő elleni gyógykezelés módja a falusi lakosság körében” (Szposzob, kak szelszkim obivatyeljam polzovaty szebja v oszpe) címmel, amely ugyan nem gyakorolt olyan maradandó hatást, mint első műve, orvostörténeti szempontból azonban kétségtelenül jelentős.²⁸ A 49 oldalas kiadvány Oroszországban az elsők között tárgyalta a himlő házi gyógyításának módjait, négy évvel megelőzve Thomas Dimsdale hasonló témájú könyvének²⁹ orosz nyelvű fordítását. Peken rendkívül fontosnak tartotta a himlő tüneteinek mihamarabbi felismerését, amelyről a következőket írta: „A legfontosabb szabály, amelyet a himlő hosszas kezelésekor szem előtt kell tartani, az, hogy állandóan figyelni kell a láz emelkedését, és – a körülményekhez képest – a csökkentésére kell törekedni. És hogy ezt mindenki világosan megértse, a következőkre kell ügyelni: a láz emelkedését főként arról lehet megismerni, hogy a beteget forróság önti el, a szeme véressé, a tekintete zavarossá válik, mintha lázalom gyötörné; a nyelve kiszárad, a halántéka pedig mintha szétrepedne a fájdalomtól. A beteg lélegzete szaporábbá válik, a vizelete vörös és égető lesz; a mellében elviselhetetlen nyomást érez; a fejét, derekát, hátát, kezét és lábát erős fájdalom kínozza.”³⁰ Peken részletesen leírta a himlő egyszerű és súlyosabb változatait, amelyek gyógyítására praktikus tanácsok egész sorát mutatta be. A könyv írója annak a nézetének adott hangot, hogy Oroszországban is kívánatos lenne a himlőoltás (varirolizáció) bevezetése, amellyel emberek ezreinek életét lehetne megmenteni.

Amikor 1770-ben súlyos pestisjárvány tört ki Oroszországban (az 1768–1774-es törökellenes háború következtében), Peken Keresztély a fontos kereskedelmi útvonalak csomópontjában levő Szmolenszkbe utazott, ahol T. P. Tyekutyev kormányzó támogatásával vesztégzárrendszert állíttatott fel, hogy megakadályozza e ragályos betegség terjedését. Több mint egy évig dolgozott a helyszínen, majd tapasztalatairól „Observationes medica de peste smolenskia” címmel írt tanulmányt.³¹

Az 1770-es években Peken különösen két területre koncentrált munkáját: egyrészt az Orvosi Kollégium titkáraként jelentős szervezői és egészségügy-irányítási tevékenységet végzett, másrészt ekkor készítette el az első általános érvényű, a birodalom egész területére vonatkozó gyógyszerkönyvet, amely a „Pharmacopoea Rossica” címen ismeretes. E munkája 1778 végén 1800 példányban jelent meg az akadémia nyomdájában, és a következő év elején jutott el a kórházakhoz, gyógyszerházakhoz.³² A Peken által összeállított gyógyszerkönyv, amelyet orosz és latin nyelvű előszó vezetett be, precíz leírást adott a súlymértékekről és a feltüntetett gyógyszerek, drogok összetételéről. A gyógyszereket alfabetikus rendben sorolta fel, megjelölve latin és orosz nevüket, a növények rövid botanikai meghatározásán kívül pedig kitért oroszországi előfordulási helyükre is. A gyógyszerkönyv 58–136. oldalán az összetett készítményeket tárgyalta, de ez a rész tartalmazta a vények elkészítési módjára vonatkozó előírásokat is.³³

Peken Keresztély tudományos és szervezőmunkáját II. Katalin cárnő oly nagyra értékelte, hogy 1779. május 21-én államtanácsossá nevezte ki.³⁴ Ám ezt a ran-

got, amelyet csak a legmagasabb államhivatalnokok kaptak meg, már nem viselhetett sokáig, mivel még az év augusztus 24-én, 49 évesen, agyvérzés következtében Szentpétervárott meghalt.³⁵ Peken két posztumusz munkáját tartja számon a tudománytörténet, amelyek 1805-ben jelentek meg nyomtatásban.³⁶ Az első tanulmány „De morbis hepatis epidemicis” címmel került kiadásra, amelyben a szerző a fertőző májgyulladás szimptomáit írta le az orosz hadseregben 1759-ben szerzett tapasztalatai alapján.³⁷ A másik, „De erysipelate maligno epidemico” című háromoldalas írás az orbánc veszélyességét és gyógyítási lehetőségét tárgyalta. Peken Keresztély vitathatatlanul kimagasló életművet alkotott, amelyet az orosz orvostörténeti művek szerzői (W. M. Richter, Ja. Csisztovics és mások) nagyra értékelték, a magyar tudománytörténet azonban nem az igazi jelentőségének megfelelően kezelt ez ideig.³⁸

Peken Mátyás (1756–1821?)

Híres orvosként vált ismertté Peken Keresztély fia, Mátyás (Matvej) is, aki 1756-ban született Pétervárott.³⁹ Az ifjabb Peken egyetemi tanulmányait a göttingeni egyetem orvosi karán végezte, ahonnan 1779-ben, doktori diplomájának megszerzése után tért vissza Oroszországba. Ezt követően az Orvosi Kollégium által kirendelt bizottság előtt – amelynek tagjai Peter Asch professzor és a híres szemész, Thomas Lerche voltak – vizsgát kellett tennie, hogy a külföldön szerzett diplomáját nosztrifikálják.⁴⁰ Az 1779. szeptember 3-i sikeres vizsga után a pétervári tengerészeti kórház alorvosává nevezték ki évi 300 rubeles fizetéssel.⁴¹

1780 elején Peken Mátyás előterjesztéssel fordult az Orvosi Kollégiumhoz, amelyben felajánlotta, hogy mindkét pétervári kórházban szívesen tartana szülészeti előadásokat. Javaslatát el is fogadták, és még az év márciusában fizetését százötven rubellel felemelték, majd májusban docensi beosztásba áthelyezték a kronstadti tengerészeti kórházba, Makszim Makszimovics Ambogyik helyére.⁴² Három év múlva, 1783. december 6-án, 27 évesen kapta meg professzori kinevezését. Ezt követően tíz évig maradt a kronstadti kórházban. Ez idő alatt nagy odaadással végezte gyógyító munkáját, amellyel párhuzamosan anatómiai, fiziológiai és szülészeti előadásokat is tartott. Bízva kitűnő szaktudásában, amelyet az 1788-ban megjelent „Fiziológia”⁴³ című könyve is bizonyított, arra kérte az Orvosi Kollégium vezetését, hogy nevezzék ki valamelyik pétervári kórház élére. Mivel ezt a kérelmét nem fogadták el, hanem a rigai katonai kórház irányítását akarták rábízni, sértődötten benyújtotta lemondását. 1793. március 24-én elbocsátották az állami szolgálatból.⁴⁴ Ezzel egyidejűleg, 1793 tavaszán Peken Mátyás kérvényt nyújtott be az orosz hatóságokhoz, amelyben moszkvai állandó letelepedési engedélyért folyamodott. Ehhez a hozzájárulást hamarosan meg is kapta, és mint híres medikus jól jövedelmező magánpraxisba fogott. Ám még az év őszén szakmai fejlődése és hivatali karrierje folytatása érdekében az újbóli állami szolgálatba lépést kérelmezte. Mivel az Orvosi Kollégium nagyra becsülte tudományos felkészültségét, az ifjabb Pekent még 1793. november 11-én kinevezte professzornak a moszkvai kórház orvosi iskolájába is, ahol patológiát és gyakorlati orvostant adott elő.⁴⁵ Kitűnő kvalitásainak elismerését jelzi, hogy évi fizetését ekkor 1000 rubelben állapították meg, és 1794. október 16-án az Orvosi Kollégium felvette tiszteletbeli tagjai közé.⁴⁶

Az orosz orvostörténetben Peken Mátyás kimagasló helyet vívott ki magának azzal, hogy 1797. január 29-én a moszkvai városi kórházban állandó klinikai kórtermet hozott létre, amely a maga nemében első volt az országban.⁴⁷ A tudománytörténet

szempontjából legalább ilyen jelentőségű az a tény, hogy munkahelyén több tehetséges fiatal szakembert nevelt, köztük Jefrem Muhint (a világhírű sebész, N. I. Pirogov tanárát), aki 1795 szeptemberétől Peken adjunktusaként dolgozott.⁴⁸ Kórházi munkája mellett Peken Mátyás jelentős publikációs tevékenységet végzett, amely összességében kimagasló tudományos teljesítményről tanúskodik. Művei közül kétségtelenül a legnagyobb jelentőségűnek a kronstadti tartózkodása idején írt „Fiziológia” című könyve tekinthető, amelynek célkitűzéseiről így vélekedett: „Legjobb tudásom szerint arra törekedtem, hogy lerakjam az alapjait ennek a diszciplínának, mindezt világosan és röviden, következetesen elkerülve mindenféle kitalációt és az igazság által meg nem erősített okoskodást.”⁴⁹

A 375 oldal terjedelmű, négy részből, összesen 39 fejezetből álló, alapvetően Albrecht von Haller hatásának szellemében íródott mű – amely egy évvel később látott napvilágot, mint M. M. Ambogyik hasonló témájú könyve – a korabeli élettani ismeretek magas szintű tudományos szintézisét tartalmazza. Könyvének előszavában a szerző így fogalmazza meg a fiziológia tárgyát és lényegét: „A fiziológia rendkívül fontos és nagy területet felölelő tudomány, amely a tudósoknak az embereken végzett legmegbízhatóbb megfigyelésein, az állatokon végrehajtott megismételt és szándékos kísérleteken, valamint az emberi testben végbemenő folyamatok fizikai jellemzőinek összehasonlításán és megismerésén alapszik. E tudomány számos részletét ez ideig még nem sikerült teljesen megvilágítani, és kizárólag csak elméleti feltevésekre épülnek.”⁵⁰

A szerző könyvének első része (2–66. oldal) a szív, a véredényrendszer, a vérkeringés fiziológiai törvényeiről és a légzés mechanizmusáról, a második rész (67–168. oldal) az emberek és állatok agyműködéséről, az irritabilitás és a szenzibilitás lényegéről, valamint az ébrenlét és az álom viszonyáról ad szaktudományos áttekintést. A mű harmadik szerkezeti egysége (169–275. oldal) a szomjúság és az éhség élettani okait, az emésztés folyamatát, a belső szervek működését, a máj és a belek funkcióját, a vizeletkiválasztás mechanizmusát, a negyedik rész (276–374. oldal) pedig a terhesség, a születés, az élet és a halál fiziológiai alapjait tárja az olvasók elé. A fenti könyv publikálása után két évvel később jelentette meg Peken Mátyás „A hidegrázásról” (O lihoradkah) című munkáját, majd 1796-ban adta ki az „Új házi gyógykezelő” (Novij domasnyij lecsebnik) című művét, amely ugyan megőrizte apja nagy sikerű népszerűsítő kiadványának szerkezeti felépítését, valójában azonban teljesen önálló alkotásnak tekinthető, mivel abba beledolgozta a 18. század utolsó harmadának legújabb orvostudományi eredményeit is. 1811-ben látott napvilágot „Bevezetés a sebészetbe” (Vvegyenyije v hirurgiju) című műve, amelyet hat évvel később követett „Az egészség és az élet megőrzéséről” (O szohranyenyii zdorovja i zsznyii) című utolsó munkája.⁵¹

Ezzel a figyelemre méltó tudományos teljesítménnyel magyarázható, hogy az ifjabb Peken 1804-ben I. Sándor (1801–1825) cár államtanácsosi rangra emelte.⁵² Professzori tisztét a moszkvai kórházban 1810-ig töltötte be, de még ezt követően is gyakorta meghívták konzíliumokra. Szakvéleményét komplikáltabb esetekben Matvej Jakovlevics Mudrov professzor is kikérte, aki Pekenről a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott.⁵³ E kiváló orvos életének utolsó éveiről már nem rendelkezünk adatokkal. Feltételezhetően az 1820-as évek elején hunyt el Moszkvában. Életművének mérlegetéskor túlzás nélkül állíthatjuk, hogy működése nem múlt el nyomtalanul Oroszországban, hiszen tudományos örökségének továbbvivője az a Jefrem Muhin lett, akinek személyében a 19. század első felének egyik legkiemelkedőbb orosz orvosát tisztelhetjük.

A két Peken (apa és fia) magasba ívelő szakmai karrierje, eredeti felismerésekben és tudományos publikációkban bővelkedő életműve – az egyetemes orvostörténet szempontjából – valóban kiemelkedő fontosságú teljesítménynek minősíthető, nemcsak Oroszországban, hanem a korabeli európai medicinában is. Ráadásul elmondhatták magukról, hogy a cári birodalomban a legmagasabbra jutottak: mindketőjüket államtanácsosi rangra emelték, ami a közzolgálatban álló személyek számára adható legjelentősebb uralkodói elismerésnek számított. Kissé szomorúan konstatáljuk azonban, hogy mindezt nem szülőhazájukban érték el, amely nem biztosított egyenlő feltételeket az eltérő felekezeti értelmiségieknek, köztük a protestánsoknak sem, és igyekezett kiszorítani őket a vezető állami és vármegyei tisztségekből. Bizonyára paradoxonnak tűnik ez abban az országban, ahol 1568-ban, az erdélyi tordai országgyűlésen először mondták ki a felekezetek békés egymás mellett létezésének elvét.

Jegyzetek

¹ *Váradi-Sternberg János*: Rákóczi-tanulmányok. In: Századok öröksége (Tanulmányok az orosz–magyar és ukrán–magyar kapcsolatokról). Budapest, Uzsgorod, 1981. 7–138.

² *V. Molnár László*: Magyar–orosz kulturális kapcsolatok a XVIII. században (Kutatási helyzetkép és problémafelvetések). In: Valóság, 2001/3. 63–64.

³ Az 1730-as születési dátumra hivatkozni: *Schultheisz Emil–Tardy Lajos*: Fejezetek az orosz–magyar orvosi kapcsolatok múltjából. Budapest, 1960. 58.; *Sz. M. Grombah*: Russzkaja megyicinszkaja literatúra XVIII veka. Moszkva, 1963. 45. Velük ellentétes nézetet képvisel *W. M. Richter*, aki 1731. február 3-ára datálja Peken születését. Erről lásd: *W. M. Richter*: Geschichte der Medizin in Russland. Band III. Moskau, 1819. 505.

⁴ *Magyary-Kossa Gyula*: Magyar orvosi emlékek. IV. kötet. Budapest, 1940. 289.

⁵ *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. X. kötet. Budapest, 1903. 88.

⁶ MOL, Helytartótanácsi Levéltár (a továbbiakban: MOL), Helytartótanácsi Levéltár, C-84, fasc. 6, 84/1748. sz.

⁷ MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C-84, fasc. 8, 116. sz. (1748. június 5.)

⁸ MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C-84, fasc. 11, 208. sz. (1749. augusztus 1.)

⁹ MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C-84, fasc. 12, 273. sz. (1749. szeptember 30.)

¹⁰ *V. Molnár László*: Magyar–orosz kulturális kapcsolatok 1750–1815. Piliscsaba, 2000. 49.

¹¹ *Ja. Csisztovics*: Isztorija pervih megyicinszkijh skol v Rosszii. Szankt-Petyerburg (a továbbiakban: SzPb.), 1883. 510.

¹² *Szinnyei*: i. m. X. kötet, 89.

¹³ MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C-84, fasc. 14, 307. sz. (1753. június 18.) Itt jegyezzük meg, hogy az orosz állami szolgálatba lépett Fucker Mátvás ezredes (aki évekig Pétervár rendőrfőnöke volt) a felső-magyarországi Eperjes városában született. A család tagjainak életrajzára vonatkozóan értékes adatokat tartalmaz Fucker András kéziratának német nyelvű melléklete: Tokainum illusztratum anno 1751. OSZK Kézirtára, Quart. lat., 1894.

¹⁴ MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C-84, fasc. 14, 316. sz. (1753. július 18.)

¹⁵ *A. Hirsch*: Biographisches Lexicon der hervorragenden Aerzte aller Zeiten und Völker. Band IV. Wien, Leipzig, 1886. 520.; *Csisztovics*: i. m. 181.

¹⁶ Az idézett meghívólevél német nyelvű eredetijét lásd: *Schultheisz Emil–Tardy Lajos*: Fejezetek. i. m. 79–80.

¹⁷ *Csisztovics*: i. m. 161.

¹⁸ Uo. 510.

¹⁹ Uo. 511.

²⁰ *V. Molnár László*: Russzko–vengerszkije kulturnije szvjazi (1750–1815). Joskar-Ola, 1994. 41.

²¹ *Grombah*: i. m. 46.

²² Domasnyij lecsebnij, ili prosztoj szposzob lecsebnijja. Szocsynon Hrisztianom Pekenom, doktorom megyicini i kollezzszkim szovetnyikom. Izdanyije vtoroje. SzPb., 1766. 4–5.

²³ Uo. 6.

²⁴ A felsorolt betegségeket Peken könyvének első hét fejezetében írja le. Lásd: Domasnyij lecsebnij. i. m. 33–111.

²⁵ Uo. 37–41., 44–55.

- ²⁶ Ezen betegségek gyógyításának leírását Peken művének 8–13. fejezetei tartalmazzák (i. m. 111–272). A házipatika leírását lásd: i. m. 273–287.
- ²⁷ Novij domasnyij lecsebnjyk. Szocsinyonnij Matvejem Pekenom. SzPb., 1796.
- ²⁸ Szposzob, kak szelszkim obivatyeljam polzovaty szebja v oszpe. Szocsinyenyije Hrisztiana Pekena, kolezszkogo szovetnyika, doktora megycini i cslena i ucsonogo szekretarja Megycinszkj Kollegii. SzPb., 1766.
- ²⁹ *Th. Dimsdale*: The present method of inoculating for the smallpox. London, 1766.
- ³⁰ Szposzob, kak szelszkim obivatyeljam polzovaty szebja v oszpe. i. m. 18.
- ³¹ *Weszprémi-Csanádi István*: Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia. I–IV. Leipzig, 1774; 473. Wien, 1778. 157. A fenti mű magyar nyelvű fordítása: *Weszprémi István*: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. I–IV. Fordította: Kővári Aladár. Budapest, 1960–1970. 473.
- ³² Az első orosz gyógyszerkönyv, amely csak szűk körben vált ismertté és a hadsereg egészségügyi szolgálatára vonatkozott, 1765-ben látott napvilágot „Pharmacopoea castrensis...” címmel. E kiadvány szerkesztésében és összeállításában Peken Keresztély is részt vett.
- ³³ *V. Molnár*: i. m. 43.
- ³⁴ *Csisztovics*: i. m. 467.
- ³⁵ *Weszprémi*: i. m. IV. 473.
- ³⁶ *Observationes Medico-Chirurgorum Rutheni imperii*. T. 1. SzPb., 1805. 47–62., 63–65.
- ³⁷ Schultheisz Emil és Tardy Lajos könyvében 1759 helyett – nyomdai hiba következtében – tévesen 1795 szerepel az idézett mű kiadási éveként, ami nem helytálló.
- ³⁸ Ezt a megállapítást támasztja alá az a tény is, hogy Peken Keresztély tevékenységét részletesen csak Schultheisz Emil, Tardy Lajos és Jakov Csisztovics írásai tárgyalják. A 18. századi magyar művelődéstörténet legátfogóbb és legszívnvonalasabb feldolgozása, Kosáry Domokos 1980-ban, 1983-ban és 1996-ban kiadott, „Művelődés a XVIII. századi Magyarországon” című könyve, még meg sem említi Peken nevét.
- ³⁹ *Richter*: i. m. III. 488.
- ⁴⁰ *Csisztovics*: i. m. 251.
- ⁴¹ *Hirsch*: i. m. IV. 521.
- ⁴² *Csisztovics*: i. m. 251.
- ⁴³ A mű teljes címe: Fiziologija ili nauka o jesztyesztve cselovecseszkom. Szocsinyenyije Matveja Pekena, nadvornogo szovetnyika i professzora pri kronstadtszkom vracsebnom uciliscse. SzPb., 1788.
- ⁴⁴ *V. Molnár László*: Vengerszkije vracsi v Rosszii (1750–1815). In: *Studia Slavica*, 1993/3–4. 287–290.
- ⁴⁵ *Csisztovics*: i. m. 251.
- ⁴⁶ *Schultheisz Emil–Tardy Lajos*: Glavi iz isztorii russzko-vengerszkih megycinszkih szvjazej. Moszkva, 1976. 106.
- ⁴⁷ *Richter*: i. m. III. 488.
- ⁴⁸ *Csisztovics*: i. m. 412.
- ⁴⁹ *Peken*: Fiziologija. i. m. 19.
- ⁵⁰ Uo. 17–18.
- ⁵¹ Peken Máttyás felsorolt műveinek részletes tárgyalása meghaladja e tanulmány kereteit, ezért – a terjedelmi korlátok miatt – kénytelenek vagyunk eltekinteni elemzésüktől.
- ⁵² *Csisztovics*: i. m. 415.
- ⁵³ *V. N. Szmotrov*: M. Ja. Mudrov (1776–1831). Moszkva, 1947. 64–65.